

Η επικαιρότητα του παρελθόντος. Έμμετρες εικόνες της επιστήμης στο μεταίχμιο δύο αιώνων (19ος-20ός αι.)

Γιώργος Ν. Βλαχάκης

Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

Αν οι πηγές, βιβλία, άρθρα και άλλες δημοσιεύσεις αποτελούν το βασικότερο στοιχείο για τη διαμόρφωση άποψης σχετικά με το επιστημονικό επίπεδο που χαρακτηρίζει έναν τόπο σε κάθε εποχή, ενδιαφέρον έχει να μελετήσει κανείς και τον τρόπο με τον οποίο η κοινωνία εισπράττει και αντιδρά στα επιστημονικά πορίσματα.

Δημοσιεύματα στον Τύπο και στα περιοδικά δίνουν ασφαλείς ενδείξεις λοιπόν για τη γενικότερη στάση της κοινωνίας απέναντι στην επιστήμη, όπως επίσης και για το βαθμό παρέμβασης της επιστήμης στα κοινωνικά δρώμενα.

Μια ιδιαίτερη κατηγορία αυτού του πολύτιμου υλικού που μπορεί να αναζητήσει κανείς στα εφήμερα κάθε εποχής αποτελούν κείμενα που σατιρίζουν και διακωμωδούν στοιχεία, πρόσωπα και καταστάσεις. Το δεύτερο μισό του ελληνικού δέκατου ένατου αιώνα και οι αρχές του εικοστού αποτελούν μια περίοδο με ιδιαίτερο ιστοριογραφικό ενδιαφέρον, καθώς τότε με τον ένα ή τον άλλο τρόπο θεμελιώνεται το οικοδόμημα του νεοελληνικού κράτους. Η επιστήμη ως πολιτιστικό στοιχείο¹ έχει αναμφισβήτητα έναν αν όχι καθοριστικό, τουλάχιστον διακριτό ρόλο στα όσα διαδραματίζονται στον ελληνικό χώρο εκείνη την περίοδο.

Στο πλαίσιο μιας ιδιαίτερα δυναμικής έκφρασης του νεοελληνικού χαρακτηριστικού ο καθένας να έχει άποψη για καθετί –χαρακτηριστικό που εύκο-

¹ Η θεώρηση της επιστήμης ως πολιτισμικού στοιχείου έχει εκφραστεί σχετικά πρόσφατα με δυναμικό τρόπο από εκείνους που επιδιώκουν μια σύγκλιση της ιστορίας των επιστημών και της κοινωνιολογίας. Ενδιαφέρουσες θέσεις για το θέμα αυτό μπορεί κανείς να βρει στο περιοδικό *Science as Culture* (<http://www.human-nature.com/science-as-culture/index.html>)

λα διαπιστώνουμε ότι κυριαρχεί ακόμα και σήμερα και μάλιστα σε πιο εκκυδαισμένη μορφή, αν ανοίξουμε τις τηλεοράσεις μας μεταξύ επτά και εννέα κάθε βράδυ— εφημερίδες, περιοδικά και ποικίλης ύλης έντυπα εμφανίζονται και εξαφανίζονται σαν διάττοντες αστέρες, αφήνοντας ωστόσο το στίγμα της τροχιάς τους καταγραμμένο έστω κι ακνά για εκείνους που θα ήθελαν να γνωρίζουν την εποχή εκείνη.²

Δεν πρόκειται για μια αθώα εποχή, όπως έχουμε συνηθίσει να λέμε. Οι τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα έχουν κι εκείνες το αλάτι και το πιπέρι που «νοστιμεύει» και τη δική μας καθημερινότητα. Φόνοι, ληστείες, διαπλοκές και σκάνδαλα, οικονομικά και άλλα, θα μας έκαναν να μην αισθανόμαστε καμιά διαφορά, αν εξαιρέσουμε τις ενδυματολογικές προτιμήσεις, εφόσον με μια μηχανή του χρόνου είχαμε τη δυνατότητα να ταξιδέψουμε στο παρελθόν.

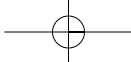
Έτσι, αν μπορούσαμε ν' απολαύσουμε τον καφέ μας σ' ένα από τα κοσμικά ζαχαροπλαστεία της παλιάς Αθήνας, στου Φλόκα π.χ. ή στου Ζαχαράτου, ξεφυλλίζοντας τον *Ρωμηό* του Σουρή (Βαλέτας 1967), ανάμεσα στ' άλλα θα διαβάζαμε και κάποιους στίχους που αναφέρονται στην ολιγάριθμη αλλά ενδιαφέρουσα, κυρίως κοινωνιολογικά, επιστημονική κοινότητα της εποχής.

Ο ίδιος ο Σουρή είχε πέσει θύμα του επαρχιώτικου λογιολογισμού ενός από τους εν τω Αθήνησι καθηγητές, του Δημητρίου Σεμιτέλου, που τον απέρριψε στα λατινικά κατά τις εισιτήριες εξετάσεις για το Πανεπιστήμιο. Έκτοτε ο Σεμιτέλος είδε συχνά-πυκνά το όνομά του να διασύρεται ποικιλότροπα στα σκωπτικά ποιήματα που ο Σουρή δημοσίευε στην πολυθρύλητη εφημερίδα του.

Αυτή η αντιπάθεια όμως προς τους κύκλους που αντιπροσώπευαν τις θεωρητικές σπουδές οδήγησε τον Σουρή στην έκφραση ενός τύπου συμπάθειας προς εκείνους που θεράπευαν τις θετικές επιστήμες στο Οθώνειο και μετέπειτα Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο. Γράφει χαρακτηριστικά ο Σουρή στην έμμετρη σύνθεσή του «Τα πιστοποιητικά σπουδών του Φασουλής», που δημοσιεύτηκε στο 127 φύλλο του *Ρωμηού* (10 Ιουλίου 1885):

«εξετασθείς προπέρυσιν εις τα της Φυσικής,
στα στερέα, στ' αέρια και στα υγρά συγχρόνως,
στην την Βολταϊκίην και εις την του Βολλαστώνος,

² Για την καταγραφή της ιστορίας του ελληνικού Τύπου στο Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών διεξάγεται σχετική έρευνα από το φιλοξενούμενο πρόγραμμα «Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου» (υπεύθυνη: Λουκία Δρούλια).

εις τα της διακλάσεως της οπτικής ακτίνος,
και εις την χύτραν την γνωστήν που ηύρε ο Παπίνος,
στον θετικόν κι αρνητικόν ηλεκτρισμόν επίσης,
τόσον λαμπρώς απάντησεν εις τόσας ερωτήσεις...
Διό εκδίδω το παρόν πιστοποιητικόν...
Στρούμπος, γνωστός καθηγητής επί των Φυσικών»

Η αστρονομία, στην εκλαϊκευμένη της μορφή, υπήρξε ένα από τα δημοφιλή επιστημονικά πεδία της εποχής. Το μαρτυρούν οι πολλές σχετικές δημοσιεύσεις σε περιοδικά της εποχής, όπου μεταξύ άλλων κυριαρχούν οι μεταφράσεις έργων του Camille Flammarion,³ που είναι και στον Σουρή βέβαια γνωστός, όπως προκύπτει από το επόμενο τετράστιχο⁴:

«Ποτέ δεν στρέφω τώρα επάνω στους αστέρας,
αλλ' έρω εις τον κύκλον της ανθρωπίνης σφαίρας,
και μήτε αστρονόμος δεν είμαι γαυριών
καθώς ο Αιγινήτης και ο Φλαμμαριών».

Το γεγονός ενδεχομένως συνδέεται με την ίδρυση του Εθνικού Αστεροσκοπείου που κατά κάποιο τρόπο αποτελούσε ένα ακόμα βήμα σύνταξης με την υπόλοιπη Ευρώπη και του οποίου η ιστορία έχει μελετηθεί διεξοδικά από τους Νίκο Ματσόπουλο και Θύμιο Νικολαΐδη (Ματσόπουλος 2000, 2004). Επομένως θα ήταν παράξενο αν αυτή η τάση δεν είχε καταγραφεί από τη διορατική πένα του Σουρή.

Στο ποίημά του με τον αμφίσημο τίτλο «Οι διάττοντες» θα γράψει:⁵

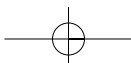
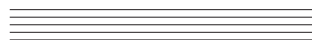
« Γιατί, μωρέ, δεν βλέπετε τα Κεντρικά Ταμεία,
μόνο παραλυσσάξατε με την Αστρονομία,
και ψάχνετε μετά σπουδής
απάνω στους αιθέρας
να δήτε τους λεοντιδεΐς,
περαστικούς αστέρας;

Γιατί κοιτάζετε ψηλά
Και δεν κοιτάτε χαμηλά;

³ Ο Camille Flammarion (1842-1925) υπήρξε ένας από τους κορυφαίους αστρονόμους και εκφραστές της επιστημονικής εκλαϊκευσης στη Γαλλία. Ίδρυσε τη Societe Astronomique de France και διετέλεσε πρώτος της πρόεδρος. Εξέδιδε επίσης το περιοδικό *L'Astronomie*. Τα έργα του έχουν μεταφραστεί σε πολλές γλώσσες και επηρέασαν τη λαϊκή κουλτούρα της εποχής.

⁴ «Ο Φασουλής φιλόσοφος», *Άπαντα Σουρή*, 1966, τ. 1, σ. 569.

⁵ *Ρωμής*, φ. 681, 6 Νοεμβρίου 1899 (*Άπαντα Σουρή*, 1966, τ. 3, σ. 285-292).¹ Για τις ιδεολογικές συνέπειες της εκπαιδευτικής/επιστημονικής γνώσης στην αντίληψη των εκπαιδευομένων, βλ. π.χ. Halliday & Matthiessen 1999, Halliday & Martin 2004, Martin & Veel 1998.

Εσείς τους έχετε στη γη, τους βλέπετ' εδώ πέρα,
 Διαβαίνουν και φωτοβολούν μπροστά σας νύκτα μέρα,
 Και τώρα τους γυρεύετε στους ουρανούς απάνω;...
 Με γεια τα μάτια, χάκηδες... φτου σας μη σας βασκάνω.
 [...]
 Εκείνους κι ο κοινότερος τους βλέπει συμπολίτης,
 Χωρίς να λέγεται Λαπλάς και Νεύτων κι Αιγινήτης.
 [...]
 Κοτζάμ Πρωθυπουργός περνά και Κόντες της Κερκύρας,
 φωστήρ διάττων οδηγών διάττοντας φωστήρας.
 Ιδέτε τον, ζωντόβολα και βάρη της αρούρης,
 Ιδέτε τον πώς προχωρεί
 Και δορυφόροι λαμπεροί
 Σιμόπουλος, Καράπαυλος, Ρωμάνος και Βουδούρης.
 Φωτός υψώνει κορυφήν
 Και μόλις έλθ' εις επαφήν
 Μετά της γης της ευκλεούς τροπαίων αϊδίων
 Που κάμινος νομίζεται,
 Πυρούται κι εξαμίζεται
 Εις σελαγίζοντα σωρούς σοφών Νομοσχεδίων».

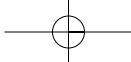
Αν και στην ιστορία οι συμπτώσεις σπάνια είναι πράγματι συμπτώσεις, ενώ συνήθως είναι αποτελέσματα κοινών αιτίων, δεν θα μπορούσε ίσως κανείς με πιο εύγλωττο, περιεκτικό και δεικτικό τρόπο να περιγράψει και τη σημερινή πολιτική επικαιρότητα. Ένα από τα θέματα που απασχόλησαν έντονα την κοινωνία της εποχής, στο πλαίσιο του ειδικού ενδιαφέροντος για την αστρονομία που ήδη επισημάναμε αλλά και αυτού καθαυτού του γεγονότος ως ενός σπάνιου και εντυπωσιακού φυσικού φαινομένου, ήταν η εμφάνιση του κομήτη του Χάλεϋ και ο υποτιθέμενος κίνδυνος να συγκρουστεί με τη Γη προκαλώντας ολοκληρωτική καταστροφή. Είναι γνωστός ο πανικός που προκάλεσε στον δυτικό κόσμο η εμφάνιση του κομήτη αυτού το 1910 και οι τραγελαφικές σκηνές που εκτυλίχτηκαν καθώς ο κομήτης πλησίαζε επικίνδυνα τη Γη.

Ο Σουρής, με καθαρό μυαλό, δράττοντας την ευκαιρία σατιρίζει αυτή την κατάσταση στο σικιούργημά του με τον τίτλο «Ο Κομήτης του Χάλλεϋ».

Σε μια αποστροφή του λόγου του ο Φασουλής σημειώνει:⁶

«Ρώτησε τους αστρονόμους, ρώτησε τον Αιγινήτη.
 Με της σφαίρας σας το χάλι

⁶ Ρωμής, φ. 1120, 8 Μαρτίου 1910 (Απαντα Σουρή, 1966, τ. 3, σ. 450-459).

Και το κλούβιο σας κεφάλι
ποιος μπορεί να γελά;
Σε μπαλκόνια και ταράτσες
Βλέπω τρομαγμένες φάτσες
Να κοιτάζουνε ψηλά.

[...]

Τρέμουν μέσα σε καλύβια, τρέμουν μέσα σε παλάτια,
και τρυπώνουν σε κατώγεια κι από κάτω σε κρεβάτια

[...]

Τι φοβάσθε, παλιανθρώποι, για της γης τον χαλασμό,
Κι έχετε παροξυσμό;
Δεν σας φθάνουν τόσα πάθη, τόσοι πόνοι και καημοί;
Και καλά να τρέμουν τούτοι, που καλούνται φιφτυτού,
Μα να τρέμουν κι οι ζητιάνοι που δεν έχουνε ψωμί;
Τούτο πια κι εμένα κάνει να φωνάζω: φτου σας, φτου.

[...]

Χίλιες φορές καλλίτερα δεν είναι, παλιανθρώποι,
ένας ατμός να γίνετε σε μια στιγμή συγχρόνως
κι ένα μηδέν ολ' η κοιλιάς να μείνει του κλαυθμώνος,
παρά να τα κορδώνετε με σκωληκοειδίτιδες,
με γρίπες, με κοιλιακά και μ' εντεροκωλίτιδες;

Φτου σας!... με σας τα ξόανα δεν είναι προκοπή...

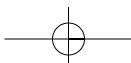
Πώς ήθελα σας ιδώ πέρα και πέρα λυώμα...

Δεν θέλετε τον θάνατο τον μεγαλοπρεπή».

Το σύνολο του ποιήματος αποτελεί παράδειγμα σκληρής κριτικής προς τα λαϊκά στρώματα που δεν έχουν διαμορφώσει ακόμα ταξική συνείδηση και άγονται και φέρονται, όχι μόνο ιδεολογικά, από την ανερχόμενη αστική τάξη της εποχής που με τη σειρά της αποτελεί καρικατούρα των εύρωστων οικονομικά αστικών στρωμάτων της Κεντρικής Ευρώπης. Το φιλελεύθερο πνεύμα του Σουρή αποτυπώνεται εύγλωττα και στο ποίημα με τον τίτλο «Η Ρωσική Επανάσταση», όπου αναφέρεται μεταξύ άλλων στον Τιμολέοντα Αργυρόπουλο⁷ ως πρόεδρο του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός, και έμμεσα στηλιτεύει τα φιλοβασιλικά του αισθήματα:⁸

⁷ Τιμολέων Αργυρόπουλος (1847-1912). Γεννήθηκε στην Αθήνα. Σπούδασε αρχικά στην Αθήνα και στη συνέχεια (1867-1872) στη Σορβόννη. Το 1884 διορίστηκε υφηγητής και το 1890 έκτακτος καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Συνέβαλε σημαντικά με τον Αναστάσιο Χρηστομάνο στην αναβάθμιση των φυσικών σπουδών στην Ελλάδα. Η επιστημονική του διαδρομή είναι ένα ακόμα από τα ζητούμενα της σύγχρονης έρευνας της ιστορίας των επιστημών στον ελληνικό χώρο.

⁸ Ρωμηός, φ. 875 και 876, 15 και 22 Ιανουαρίου 1905 (Απαντα Σουρή, 1966, τ. 3, σ. 357-365).

«Κτυπάτε τον ολέθριον της δεσποτείας δαίμονα
 κι ας λιώνει πάγους Ρωσικούς ελευθερίας έρωσ,
 και μάθετε μετά χαράς πως μες στην Λακεδαίμονα
 μονάχος κι ακρωμάτιστος θα βγει κι ο Σαλταφέρος.
 Με τον παπά Γκαπόνυ σας κτυπήσατε τυράννους
 Δειλούς, αψύχους, νάνους.
 Κι ενώ πολλούς ηλέκτριζα με τέτοια λόγια κι άλλα
 Δεν ξέρω πως ευρέθηκα στου Παρνασσού τη σάλα.
 [...]

Κι αντί να δω και τον Τρεπώφ τον άγριον παλαίοντα
 Τον Πρόεδρον του Παρνασσού κοιτώ τον Τιμολέοντα,
 Που ραδινός σαν τον Καμπά και θαλερός επίσης
 Εχόρευε βρε Περικλή μετά της Πριγκηπίσσης».

Ο Τιμολέων Αργυρόπουλος, να σημειώσουμε πρόχειρα εδώ, υπήρξε από τους πρωτεργάτες της ανασύστασης των φυσικών επιστημών στην Ελλάδα του 19ου αιώνα. Μεταξύ άλλων αγωνίστηκε για την αυτονόμηση της Φυσικομαθηματικής Σχολής από τη Φιλοσοφική, έθεσε τα θεμέλια για την πειραματική διδασκαλία της φυσικής στο Πανεπιστήμιο και είχε πλούσιο εκλαϊκευτικό έργο, κυρίως μέσω των πολλών σχετικών δημοσιευμάτων του σε περιοδικά και εφημερίδες της εποχής.

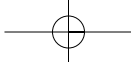
Στα τέλη του 19ου αιώνα το κτίριο της Ακαδημίας κοσμούσε ήδη το κέντρο της Αθήνας, δωρεά του βαρόνου Σίνα, αλλά Ακαδημία δεν υπήρχε, καθώς σκοπιμότητες και καιροσκοπισμοί ανέβαλλαν κάθε τόσο τη στελέχωσή της.⁹

Αυτή τη θλιβερή για την πνευματική ζωή του νεοσύστατου κράτους πραγματικότητα περιγράφει ο Σουρής με τον εξής ανεπανάληπτο τρόπο:¹⁰

«Αν δεν ακούεται φωνή μες στην Ακαδημία,
 αν μες σ' αυτή δεν έρχεται κανένας να διδάξει,
 ω! μη θαρρείς πως έπεσε καμμιά επιδημία,
 ή πως μας έλειψαν σοφοί... πα!πα! θεός φυλάξοι.
 Εμείς για λούσο θέλουμε να είναι στις Αθήνας,
 Για λούσο μας την έκτισε κι ο μακαρίτης Σίνας!»

⁹ Το μέγαρο της Ακαδημίας τελείωσε το 1885. Οι πρώτοι ακαδημαϊκοί διορίστηκαν μόλις το 1926.

¹⁰ Άπαντα Σουρή, 1966, τ. 4, σ. 141.

Ο Σουρής, ωστόσο, εκφράζεται με ιδιαίτερο θαυμασμό για τις επιστήμες στη σχετικά μεγάλη σύνθεσή του, η οποία επιγράφεται «Ο Φασουλής φιλόσοφος».

Γράφει για την επιστήμη:¹¹

« Ευοί της Επιστήμης!... κορώνα και τιμή μας!...
και τι και τι δεν βρίσκει σε τούτο το κορμί μας.
Μικρόβια, τοξίνες, και στρεπτοκόκκους κι άλλα,
και μας χαρίζ' υγεία και χρόνους Μαθουσάλα.

Κι εκείνη μου φωνάζει με τον μεγάλο νου:
Κατάπληκτος μη χάσκεις με τ' άστρα τ' ουρανού.
Το φως των δεν αξίζει του Ραϊντγκεν μίαν ακτίνα,
Μήτε ποτέ δεν φθάνει
Σ' εκείνον τον αχρείον εντερικό σωλήνα
Που δυστυχείς μας κάνει».

Η αναφορά στις ακτίνες Ραϊντγκεν είναι ακόμα μια απόδειξη του πόσο κοντά στις επιστημονικές εξελίξεις βρίσκεται ο Σουρής, καθώς εκείνη την εποχή για πρώτη φορά έρχεται στην Ελλάδα και χρησιμοποιείται από τον Τιμολέοντα Αργυρόπουλο η σχετική συσκευή, κυρίως για τη διάγνωση τραυμάτων σε στρατιώτες που συμμετείχαν στον ατυχή Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1890 (Ramoutsaki e.a.).

Αναφερόμενος στους επιστήμονες γενικά συναντούμε μια από τις σπάνιες αναφορές στη θεωρία της εξέλιξης (Βλαχάκης, 2007), καθώς γράφει υπαινικτικά:

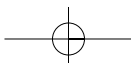
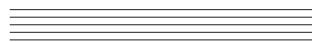
«Σεις όσοι εξελίξατε την ανθρωπίνην πλάσιν
με μόχθους ερευνών
κι ευρόντες εκωρίσατε εις είδος και εις κλάσιν
τα πλήθη των γενών».

Για να επανέλθω στο ζήτημα μερικές σελίδες μετά, αφιερώνοντας στο θέμα το 46ο μέρος του ποιήματος το οποίο ξεκινά με το θεμελιώδες ερώτημα:

«Και τ' είσαι άνθρωπε μωρές, που φλυαρείς εμπρός μου, αν με τα ζώα τα λοιπά
παραβληθής του κόσμου;»

Στη συνέχεια παραβάλλει τον άνθρωπο με διάφορα ζώα, αναδεικνύοντας, όπως βέβαια θα περίμενε κανείς, την υπεροχή των ζώων σε διάφορους τομείς,

¹¹ Άπαντα Σουρή, 1966, τ. 1, σ. 522-642.

περιγελώντας ακόμα και αυτό το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό για το οποίο περηφανευόμαστε, δηλαδή τη λογική:

« Ό,τι μικρόν και αφανές η πτέρνα σου πατεί
γελά με τα κατώματα της λογικής αγέλης,
κι αν πεις κι εις ένα μύρμηγκα στον κόσμο τι ζητεί;
Θα σ' απαντήσεις αυθαδώς: "αμμέ εσύ τι θέλεις;"»

Για να καταλήξει, δείχνοντας την ασημαντότητά μας, με το εξής ευφυσολόγημα:

« Βλέπεις αυτόν τον μπούρμπουλα, τον αφανή στο χώμα
που με τα πόδια του κυλά την μια και άλλη βρώμα;
Μεγάλης έτυχε ποτέ στην Αίγυπτον λατρείας
Ως του Ηλίου σύμβολον, δυνάμεως κι ανδρείας

Και ύστερα κορδώνεσαι και θεωρείς ως δώρον
Και το μυαλό της κεφαλής και το μυαλό της ράχης,
Σύ, του Δαρβίνου η μαϊμού, συ, δίπουν μαστοφόρον,
Συ, άνθρωπε θαυμάσιε, που κακό ψόφο νάχεις».

Ο Αναστάσιος Χρηστομάνος υπήρξε μια κεντρική φυσιογνωμία στα επιστημονικά πράγματα του ελληνικού 19ου αιώνα (Vlahakis 2005). Το έργο του ήταν εκείνο που ουσιαστικά υπήρξε ο καταλύτης ώστε σε μια ποσοτικού τύπου βαθμονόμηση για το επίπεδο των επιστημών εκείνη την περίοδο η ένδειξη να μην ταυτίζεται με το απόλυτο μηδέν. Με την υψηλή διαίσθηση που τον χαρακτηρίζει ο Σουρής αντιλαμβάνεται το γεγονός αυτό και αποδίδει τα εύσημα στον Χρηστομάνο:¹²

«Η Χημεία, προόδου μητέρα,
τριγυρνώντας εδώ κι εκεί πέρα,
υπερήφανο στήνει κεφάλι
και στεφάνια στο χέρι κρατεί,
και στων φώτων το τέμενος πάλι
τον κλεινόν Χρηστομάνο ζητεί».

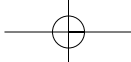
Ο Χρηστομάνος, πέρα από σημαντικός επιστήμονας, υπήρξε και σπουδαίος δάσκαλος. Δάσκαλος με την ουσιαστική έννοια του όρου, εμπνευστής, καθοδηγητής.

Και αυτό το χαρακτηριστικό της προσωπικότητας του Χρηστομάνου αγγίζει και αναδεικνύει ο Σουρής στο επίγραμμα που γράφει για το θάνατό του και δημοσιεύεται στο 961 φύλλο του Ρωμιού στις 7 Οκτωβρίου 1906:¹³

¹² Άπαντα Σουρή, 1966, τ. 4, σ. 565.

¹³ Άπαντα Σουρή, 1966, τ. 4, σ. 402.

«Ας πέσει δάκρυ μας πικρό
 στου Χρηστομάνου τον νεκρό,
 σε μια μεγάλη κορυφή, που λάμπει χιονισμένη,
 και πάντα καλλιστέφανη στη μνήμη μας θα μένει.
 Λευκή παρθένα στον σοφό κλαμένα μάτια ρίχνει
 Και στρώνοντας ελιάς κλαδιά
 Στης Επιστήμης τα παιδιά
 Τον δάσκαλό τους δείχνει».

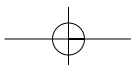
Μια ακόμα ένδειξη των αντιμοναρχικών αντιλήψεων του Σουρή είναι και ο δια-
 συρμός του Διαδόχου για την ειδική εξέταση που έτυχε από τους πανεπιστη-
 μιακούς καθηγητές στα θέματα της ειδικότητάς τους:

«Ανεπερώθησαν μ' αυτές αι τόσαι μας ελπίδες,
 κι ογλήγορα, βρε Περικλή, καθώς μου λέγουν όλοι,
 με τον σεπτόν διάδοχον θα πάμε μες στην Πόλη.
 Και παρ' εμού πραγματικώς ο νέος εθαυμάσθη,
 Διότι με σεμνότητα μεγάλην εξετάσθη
 Στο Άσπιλε αμόλυντε και στην Γεωμετρίαν,
 [...]
 στα συμμιγή, στα κλάσματα και στην Αστρονομίαν,
 στην Φυσικήν, στην Άλγεβραν κι εις όλην την Χημείαν,
 στα μέταλλα, στα κράματα, στην πότασσα, στη σόδα
 στο φέρτε αρμ, στο ατενώς, στο αλτ και παρά πόδα,
 εις Γαλλικά, Γερμανικά και Αγγλικά επίσης,
 και εις την περιφέρειαν και τας μεταρρυθμίσεις.
 Και τέλος πάντων Περικλή, εν συντομία πάση,
 Δεν έμειν' ένας άνθρωπος οπού να μην τα χάσει».

Χωρίς να έχουμε ολοκληρώσει τη περιδιάβασή μας στις αναφορές του Σουρή
 σε πρόσωπα και πράγματα που αφορούν στις επιστήμες στον ελληνικό δέκα-
 το ένατο αιώνα, μια οφειλή που θα διορθωθεί σε μια μονογραφία που ετοιμά-
 ζεται για την επιστήμη στην Ελλάδα τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα, θα
 εμπλουτίσουμε την εικόνα που δώσαμε σήμερα με δυο-τρεις ακόμα αναφο-
 ρές σε έμμετρες απεικονίσεις της επιστήμης εκείνη την περίοδο.

Η περίπτωση στην οποία θα αναφερθούμε ειδικότερα αφορά έναν ξεχα-
 σμένο στις μέρες μας ποιητή, τον Ιωάννη Καρασούτσα (1824-1873), φίλου του
 Ραγκαβή, που δημοσιεύει στο περιοδικό *Χρυσάλλις* το ποίημα «Τα θαύματα
 της επιστήμης». Από αυτό σταχυολογούμε τους ακόλουθους στίχους:

«Γίγαντας έχει αοράτους,
 Δούλους πιστούς και ακαταμάτους,
 Προθύμους εις τας προσταγάς του.

Ατμός, Ηλεκτρισμός καλούνται,
 Παντού αγγέλοντας ικνούνται
 Τα κράτη και τας εντολάς του.
 [...]

 Ο ακρατής Ατμός σφαδάζει_

 Ο νους ο βασιλεύς δαμάζει

 Την λύσσαν του φρικτού Τυφώνος!

Διά δεινής, υπερανθρώπου
 Τέχνης, του χρόνου και του Τόπου
 Κατάργησε τας αποστάσεις.

Εις τον πυθμένα της αβύσσου
 Περιπατεί, παρών εξίσου
 Κ' εις των νεφών τας ακρωρείας.

Πού θέλει φθάσει τις εξεύρει;
 Τα πάντα εύρεν ή θα εύρη,
 Τα πάντα πλην της ευτυχίας!»

Πιο λυρικός ο Στέφανος Μαρτζώκης (1855-1913), ιταλοελληνικής καταγωγής, ο οποίος αφιερώνει στην επιστήμη δύο ποιήματά του, το πρώτο δημοσιευμένο το 1902 στο δημοφιλέστατο εκείνη την εποχή *Ημερολόγιο* του Σκόκου.

Συγκρατούμε τους στίχους από το ομώνυμο ποίημα:

«Στον κόσμο οδήγησέ με
 Εκεί που οι στεναγμοί μας,
 Που κάθε αγνό φιλί μας
 Λαβαίνουνε μορφή.

Εκεί που κάθε ιδέα
 Του ήλιου τη λάμψη στέρνει
 Εκεί που σάρκα παίρνει
 Η κάθε μας στροφή

Τη βρύσι της καρδιάς μου
 Χαρούμενος ν'ανοίξω
 Και πλούτη εκεί να δείξω
 Που εδώ είνε δυστυχιά

Και τ' άπειρο χρυσάφι
 Του νου μου να σκορπήσω,
 Παλάτια εκεί να χτίσω,
 Να πλάσσω μια καρδιά!»

Σαφώς πιο τεχνικό το επίσης «Η επιστήμη» επιγραφόμενο ποίημα του Ηλία Βουτιερίδη, που δημοσιεύεται στο περιοδικό *Νέα Ζωή*, το 1905.

Με επικό καθαρά ύφος γράφει μεταξύ άλλων με φιλοσοφική διάθεση που περιγράφει και τη σχέση του ανθρώπου και με την επιστήμη:

«Ανήσυχη είσαι και σ' αρέσει η πάλη,
Σαν κάθε απόκρυφο της φύσης νόμο
Ζητάς. Η δύναμή σου είναι μεγάλη
Κι όλο νικάς. Όλα σ' ανοίγουν δρόμο.

Μεσ' από ρείπια που γελούν στο χρόνο.
Φωτόλουστη μας βγάνεις την αλήθεια.
Μα και –κατάρα τρομερή– τον πόνο,
Μαζί της μας φωλιάζεις μες στα στήθια.

Ω Επιστήμη! Ο νους σε λαχταράει
Σαν νοιώθει ότι η ζωή δεν είναι ψέμα.
Μα ενώ, τρανή θεά, σε προσκυνάει
Ποτίζεις τη ζωή με δάκρυ κ' αίμα.

Και σαν καταραμένοι από τη Μοίρα
Δενόμαστε σ' εσέ κι όλο ζητούμε,
Του μαρτυρίου φορώντας την πορφύρα
Στο Γολγοθά της γνώσης ν' ανεβούμε».

Μια άλλη κατηγορία, ειδική θα μπορούσαμε να τη χαρακτηρίσουμε, σατιρικών δημοσιευμάτων, είναι εκείνη που αναφέρεται στις πρώτες απόπειρες να γίνει γνωστή η δαρβινική θεωρία της εξέλιξης στην Ελλάδα. Ειδικότερα θα παραθέσουμε ένα αντιδαρβινικό ποίημα που δημοσιεύτηκε στο σατιρικό περιοδικό *Μη χάνεσαι* με την υπογραφή Dock.

«Θέλω το μέγα πνεύμα σου, Δαρβίνε, να υμνήσω,
Όμως ο νους μου σταματά στο τόσο μεγαλείο:
Αντί εμπρός, η πένα μου ζητά να στρέψη πίσω,
Σαν άλογο που μυριστή στο δρόμο του θηρίου,
Ή νοιώση άβυσσο εκεί π' ατάραχο βαδίζει,
Και στέκεται, και χλιμιντρά, κι αδιάκοπα αφρίζει!

Ν' αρχίσω πως; ποιο όνομα αρμόζει να σου δώσω;
Να σ' ονομάσω άνθρωπο, θεό, ψυχή, σκουλήκι;
Στο γαλαζένιο ουρανό το νου μου να σηκώσω,
Ή μήπως κρύβεσαι βαθιά στη γη σαν το μερμήκι;
Να σε ζητήσω σ' άγρια της ερμηιάς θηρία,
ή στων πουλιών τη μαγική, Δαρβίνε, μελωδία;
[...]

Μα πώς ρωτούν ο τέλειος επλάσθη τελευταίος;
 Και άλλοι – πως ο άνθρωπος κατάγεται' από στρείδια;
 Και να! Θρησκευτικός αγών βγαίνει στη μέση νέος
 Και στον Δαρβίνο ρίχνονται οι ευλαβείς σαν φίδια!
 Μα για σταθήτε, μια στιγμή, θεοσεβείς σταθήτε
 Αν αγαπάτε το θεό, τον Δάρβιν αν μισήτε!

[...]

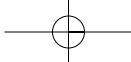
Όλα αλλάζουν, τίποτα αιώνιο δεν μένει,
 Ημέρα-νύχτα γίνεται δημιουργία νέα,
 Βαδίζουν όλα, και κανέν το άλλο δεν προσμένει
 Κι όλα κρατούν την πρόοδο στο χέρι τους σημάια...
 Ναι, όλοι τρέχετε εμπρός, πάντοτε προχωρήτε,
 Και μη σταθήτε' αν ο θεός δεν σας ειπή-Σταθήτε!!»

Στα όσα διατρέξαμε γίνεται φανερό ότι η επιστήμη και η θέση της στην κοινωνία ως πολιτιστικό στοιχείο αποτέλεσε ένα στοιχείο έντονου προβληματισμού που καθρεφτίζεται σε πλήθος δημοσιευμάτων, από τα οποία επιλέξαμε να παρουσιάσουμε στην εργασία αυτή όσα είχαν έμμετρη μορφή.

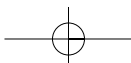
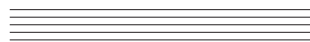
Ας αποτελέσουν τα κείμενα αυτά αφετηρία για σχετικό προβληματισμό και στις ημέρες μας που ανάλογα συμπτώματα σήψης με αυτά που διαπιστώνει η πένα των λογίων στο τέλος του δέκατου αιώνα είναι ιδιαίτερα εμφανή. Και ας σκεφτούμε ότι αν ίσως οι ιστορικοί του μέλλοντος αναζητήσουν στα κείμενα του σήμερα ανάλογα στοιχεία θα βρουν ίσως πολλά σε ποσότητα, αλλά ελάχιστα σε ποιότητα σε σχέση με την εμπνευσμένη πένα του Σουρή αλλά και τα άλλα κείμενα τα οποία παρά θιν αλός ερανιστήκαμε. Δανειζόμενη τη χαρακτηριστική έκφραση εκείνης της εποχής: Ίδωμεν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

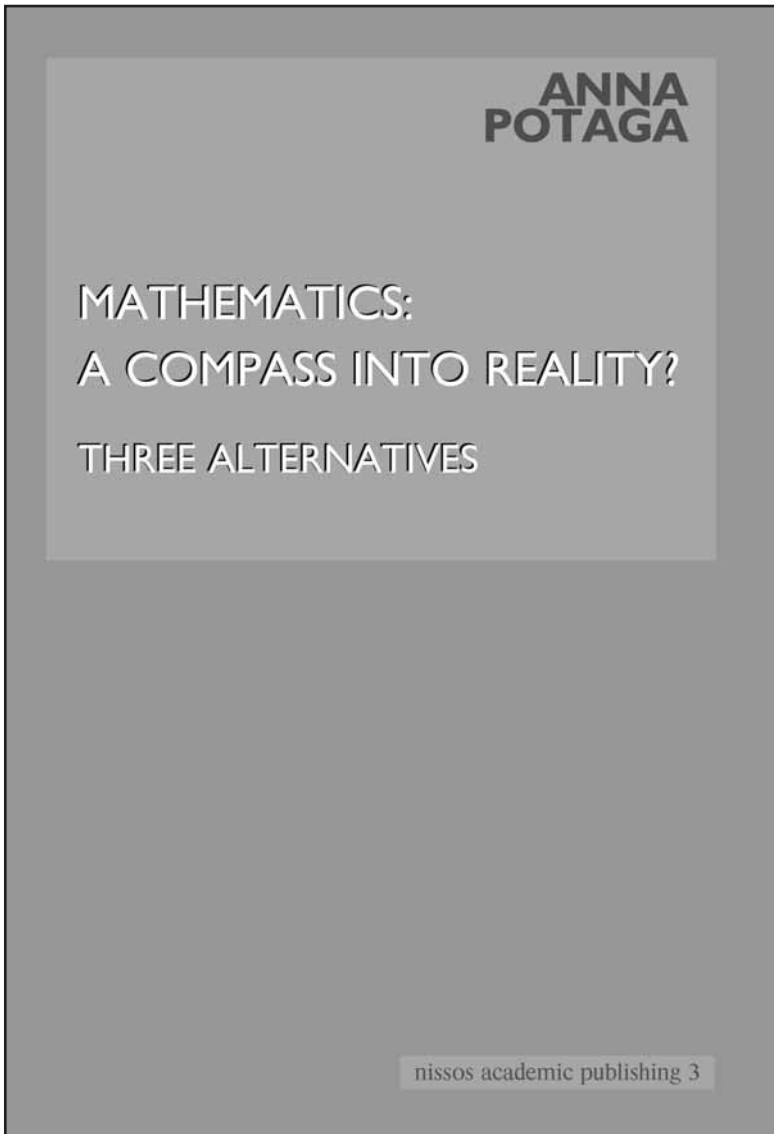
- Βαλέτας, Γ. (1967), *Άπαντα Σουρή*, Γιοβάνης, Αθήνα.
 Βλαχάκης, Γ.Ν. (2007), «Η υποδοχή των ιδεών του Δαρβίνου στην Ελλάδα», Πρακτικά 4ης Συνάντησης Αθηνών, *Ιστορία, Φιλοσοφία και Διδακτική των Φυσικών Επιστημών*, Αθήνα (υπό δημοσίευση).
 Ματσόπουλος, Ν. (2000), *Η Αστρονομία στη σύγχρονη Ελλάδα (1700-2000)*, Αθήνα.
 Ματσόπουλος, Ν. (2004), «Η αστρονομία κατά την περίοδο 1700-1850», στο Γιάννης Καράς (επιμ.), *Ιστορία και Φιλοσοφία των Επιστημών στον Ελληνικό χώρο (17ος-19ος αι.)*, Μεταίχμιο-ΕΙΕ, Αθήνα.

- Ramoutsaki, I.A., Giannacos, E.N., Livadas, G.N., “Birth of Battlefield Radiology: Greco-Turkish War of 1897”, στον ιστότοπο <http://radiographics.rsna.org/cgi/content/full/21/1/263>.
- Vlahakis, G.N. (2005), “Alchemy survived? An alchemical manuscript, Anastasios Christomanos and the status of chemistry in the 19th century Greece», *Proceedings of the 5th International Congress for the History of Chemistry*, Lisbon, σ. 598-605.

κυκλοφορεί από τις εκδόσεις νήσος

Κεντρική διάθεση: Σαρρή 14, 10553 Αθήνα, τηλ./φαξ: 210 3250058
Βιβλιοπωλείο: Πεσμαζόγλου 5 (Στοά του βιβλίου), τηλ. 210 3213583